

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 379.85

Кашка М.Ю.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри туризму,
Ужгородський національний університет
Мхитарян С.Ю.,
магістр,
Ужгородський національний університет

Kashka Mariia,
PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Tourism,
Uzhhorod National University
Mkhitarian Svitlana,
MSc,
Uzhhorod National University

ОСНОВНІ ЦЕНТРИ КАТОЛИЦЬКОГО ПАЛОМНИЦЬКОГО ТУРИЗМУ У СВІТІ

Кашка М.Ю. Мхитарян С.Ю. Основні центри католицького паломницького туризму у світі. У статті розглянуто основні центри католицького паломницького туризму у світі. Релігійний туризм є невід'ємним пунктом у сучасній індустрії туризму. Люди всього світу все частіше вибирають паломницькі та екскурсійні тури по релігійних центрах. У сучасному світі більш ніж 90% екскурсійних об'єктів у всьому світі мають стосунок до релігійного туризму. Нині основними центрами католицького паломництва, крім Святої Землі, є: в Італії – Рим (місце мученицької кончини святих апостолів Петра і Павла, а також перших християн), Лорето (місце зберігання святого Будинку), Ассізі (мощі святого Франциска); в Іспанії – Сантьяго-де-Компостела, Валенсія (свята чаша Грааля), монастир Монтсеррат (статуя Діви Марії Монтсерратської або Чорної); у Франції – Париж (Терновий вінець Спасителя, Палатинський хрест), Лурд (місце явлення Пресвятої Богородиці в гроті Масавель); в Німеччині – Кельн (мощі святих Волхвів), Трир (свята Риза Господня); в Португалії – місто Фатіма.

Ключові слова: туризм, католицизм, паломництво, туристичні прибуття.

Кашка М.Ю., Мхитарян С.Ю. Основные центры католического паломнического туризма в мире. В статье рассмотрены основные центры католического паломнического туризма в мире. Люди всего мира все чаще выбирают паломнические и экскурсионные туры по религиозным центрам. В современном мире более 90% экскурсионных объектов имеют отношение к религиозному туризму. В настоящее время основными центрами католического паломничества, кроме Святой Земли, являются: в Италии – Рим (место мученической кончины святых апостолов Петра и Павла, а также первых христиан), Лорето (место хранения святого Дома), Ассизи (мощи святого Франциска); в Испании – Сантьяго-де-Компостела, Валенсия (чаша Грааля), монастырь Монтсеррат (статуя Девы Марии Монтсерратской или Черной); во Франции – Париж (Терновый венец Спасителя, Палатинский крест), Лурд (место явления Пресвятой Богородицы в гроте Масавель) в Германии – Кельн (мощи святых Волхвов), Трир (праздники Риза Господня); в Португалии – город Фатима.

Ключевые слова: туризм, католичество, паломничество, туристические прибуття.

Kashka Mariia, Mkhitarian Svitlana. Main centers of catholic pilgrim tourism in the world. Religious tourism is not an integral part of the modern tourism industry. People all over the world are increasingly choosing pilgrimage and sightseeing tours of religious centers. In the world today, more than 90% of sightseeing destinations around the world are related to religious tourism. The religious tourism market began its active development only a decade ago. In each religion there are traditions that imply a careful attitude to the shrines. That is why more than a million pilgrims go on a journey every year to visit the major religious tourism destinations in the world. Sources

of religious tourism date back to the formation of the world's major religions: Christianity, Muslims, Judaism and Buddhism. Travel flows related to other religions are negligible. Every year, more than 220 million people make pilgrimages to the world, including 150 million Christians, 50 million Muslims, Buddhists, 20 million representatives of other faiths. Pilgrimages are made for the purpose of finding peace of mind, feeling united with spiritually close people. Currently, the main centers of Catholic pilgrimage, except the Holy Land, are (this list is certainly not final): in Italy it is Rome, Loreto, Assisi; in Spain it is Santiago de Compostela, Valencia, monastery of Montserrat; in France it is Paris, Lourdes; in Germany it is Cologne, Trier; in Portugal it is the city of Fatima. Tourism in Italy is a profitable sector of the Italian economy based on the use of recreational resources. Italy is the fifth most visited country in the world and the fourth largest tourist destination. The estimated annual revenue from tourism is \$ 10 billion. USA. The share in GDP is 12%. According to United Nations World Tourism Organization (UNWTO) statistics on international tourist flow in 2017, Italy, with 58.3 million visitors, came in fifth place after China, the US, Spain and France. France ranks first in the list of most tourist destinations in the world. In 2017, around 86.9 million tourists visited France. The growth rate was 5.05%. The dynamics of tourist arrivals shows that the major Catholic pilgrimage centers are among the top 10 tourist destinations in the world. France is in 1st place, Spain is 2nd, Italy and Germany are 5th and 9th respectively.

Key words: tourism, Catholicism, pilgrimage, tourist arrivals.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Подорож із релігійними цілями – найдавніший вид туризму, що має глибоке історичне коріння. У силу релігійних переконань або цікавості щодо своєї або чужої віри, люди у всьому світі подорожують, щоб відвідати Святу Землю, Ватикан, Мекку, монастирі та інші святі місця. Звичай відвідувати святі місця започаткований у ранній період існування християнства.

Релігійний туризм є невід'ємним пунктом у сучасній індустрії туризму. Люди всього світу все частіше вибирають паломницькі та екскурсійні тури по релігійних центрах. У сучасному світі більш ніж 90% екскурсійних об'єктів у всьому світі мають стосунок до релігійного туризму. Ринок релігійного туризму почав свій активний розвиток лише десятиріччя тому. У кожному віросповіданні є традиції, що передбачають дбайливе ставлення до святинь. Ось чому щорічно понад мільйон прочан вирушають у дорогу, щоб відвідати головні центри релігійного туризму у світі.

За останні роки в Україні значно збільшилося паломництво туристів, що виїждять за кордон із релігійно-пізнавальними цілями. Основними пунктами цих поїздок є: Ізраїль, Італія, Греція, Кіпр, Туреччина, Саудівська Аравія та інші. Найбільш розповсюдженими в нашій країні стали такі релігійні течії, як християнство (православ'я, католицизм), іслам та іудаїзм.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Сутність і структура релігійного туризму, основи віровчення найбільш поширених релігій і духовних шкіл, територіальне поширення релігій охарактеризовані в роботах Г. Александрової, С. Кузик, О. Любичевої, Є. Харьковченко, Т. Христового та ін. Проблеми релігійності українського народу в соціокультурному контексті розглядаються у працях Н. Костомарова, І. Огієнка, М. Шлемкевича, О. Кульчицького, І. Мірчука. Дослідженнями релігії і релігійності українського суспільства в сучасних умовах займаються А. Колодний, Л. Филипович, В. Єленський, Н. Черниш, Я. Стоцький, В. Пилипенко, О. Вишняк та ін. [1, с. 117].

Становлення та розвиток релігійного туризму в Україні досліджували такі науковці, як З.П. Сапелкіна, П.Л. Яроцький, Ю.А. Кадацька [2].

Незважаючи на значну кількість досліджень, публікацій та наукових праць із проблем туризму та туристичної галузі є безліч проблемних питань. Питання розвитку та перспективи релігійного туризму є невід'ємною частиною туристичної галузі. Невирішеними питанням є дослідження основних об'єктів католицьких паломницьких турів.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті – виявити основні центри паломництва католиків та загалом особливості розвитку релігійного туризму в християнстві на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фахівці розрізняють два основних напрями релігійного туризму, і у кожного є свої особливості [1, с. 98]:

– екскурсійні тури, метою яких є відвідування пам'ятників, храмів, музеїв;

– організовані паломницькі поїздки, які передбачають відвідування світових центрів релігій, а також подорож місцями, що зіграли важливу роль у становленні та поширенні певного віросповідання.

У першому разі люди прагнуть збагатити свій духовний світ, розширити кругозір і отримати нові знання про історію релігії. Оскільки культові споруди в багатьох країнах є заодно і їх визначними пам'ятками, то стає очевидною популярність екскурсійного релігійного туризму. Другий вид поїздок, найімовірніше, підійде людям, що подорожують із духовних спонукань і мріють поклонитися святиням [3, с. 235].

Поняття «паломники» та «паломництво» походять із православного християнства. Ці визначення стали універсальними, і сьогодні їх використовують у всіх релігійних течіях світу. Однак справедливості заради слід зауважити, що мандрівників інших віросповідань називають по-різному: в католицизмі це «пілігрими», в ісламі люди здійснюють «хадж», релігійний туризм в Індії (та й взагалі у буддистів) прийнято позначати одним словом – «кора».

Джерела релігійного туризму сходять до часів формування основних світових релігій: християнства, мусульманства, іудаїзму й буддизму. Туристичні потоки, пов'язані з іншими релігіями, незначні. Щороку у світі більше 220 млн. осіб здійснюють паломництво, у т. ч. 150 млн. – християни, 50 млн. – мусульмани, буддисти, 20 млн. – представники інших

віросповідань. Паломництва здійснюються з метою знаходження душевного спокою, відчуття єднання з духовно близькими людьми.

Католицизм – найбільш численний напрям у християнстві, є основною релігією в багатьох європейських країнах. У 21 державі Європи католики становлять більшість населення, у Німеччині, Нідерландах і Швейцарії – половину. У Західній півкулі католицизм розповсюджений у Східній та Центральній Америці, на Кубі, в Мексиці, Канаді та США. В Азії католики переважають на Філіппінах та у Східному Тиморі, значна кількість католиків проживає у В'єтнамі, Південній Кореї і Китаї. На Близькому Сході за кількістю католиків виділяється Ліван. В Африці проживають 110–175 млн. католиків [5].

У документах Другого Ватиканського Собору (1962–1965 рр.) підкреслювалася особлива роль паломництва в житті католицьких громад, особливо у справі виховання молоді. Управління пастирської турботи про туризм, спорт і відпочинок італійської Єпископальної конфесії вважає, що сьогодні пілігрим є також і туристом, який хоче об'єднати мету класичного паломництва з історичною, художньою та природною реальністю території. В епоху глобалізації релігійний туризм перестав бути подорожжю для літніх людей у супроводі священика як духовного радника і гіда, ставши пізнавально-виховною поїздкою, в якій домінують нові фігури – пілігрими-туристи. Це цікаві й активні християни-католики, які хочуть подорожувати по певному маршруту. Вони стають усе більш молодими.

Нині основними центрами католицького паломництва, крім Святої Землі, є (цей список, безумовно, не остаточний): в Італії – Рим (місце мученицької кончини святих апостолів Петра і Павла, а також перших християн), Лорето (місце зберігання святого Будинку, в якому жила Богородиця у Назареті і який був перенесений сюди в XIII столітті хрестоносцями), Ассізі (мощі святого Франциска); в Іспанії – Сантьяго-де-Компостела (мощі апостола Якова Зеведейового), Валенсія (свята чаша Граалю), монастир Монтсеррат (статуя Діви Марії Монтсерратської або Чорної); у Франції – Париж (Терновий вінець Спасителя, Палатинський хрест), Лурд (місце явлення Пресвятої Богородиці в гроті Масавель в 1858 році); в Німеччині – Кельн (мощі святих Волхвів), Трір (свята Риза Господня); в Португалії – місто Фатіма (чудесне явлення в 1917 р. Діви Марії).

Туризм в Італії – дохідна сфера економіки Італії, заснована на використанні рекреаційних ресурсів. Італія – п'ята країна в світі за відвідуваністю і четверта за обсягом прибутків з туризму. Приблизний річний дохід від туризму становить 10 млрд. дол. США. Частка в ВВП – 12%. Згідно зі статистикою Всесвітньої туристської організації ООН (UNWTO) з міжнародного турпотоку в 2017 р., Італія з 58,3 млн. відвідувачами посіла п'яте місце після Китаю, США, Іспанії та Франції (табл. 1).

Самий перший в Італії путівник для пілігримів був випущений в XII столітті. Манускрипт називався *Mirabilia Urbis Romae* («Чудеса міста Риму») і включав опис християнських і язичницьких пам'яток упереміш з історіями і легендами. Середньовічний туризм мав виключно релігійну основу і був відлунням подорожей шанувальників в Палестину. Католицька церква зробила все можливе для того, щоб перенаправити масові потоки пілігримів в святі місця Італії.

Якщо в старому прислів'ї, всі дороги ведуть в Рим, то в Римі, безсумнівно, всі дороги ведуть до Ватикану – місто в місті, держави в державі, величного центру Католицької Церкви, Святішого Престолу Святого Петра, Апостольської Столиці, побудованої на місці, де в 67 р. після Різдва Христового був розп'ятий і похований вірний учень Христа – св. апостол Петро.

Молитовним, паломницьким центром Ватикану є Собор Святого Петра, який називають серцем католицького світу. Собор побудований на могилі св. апостола, який загинув мученицькою смертю від руки імператора Нерона.

Першу базиліку на місці поховання св. Петра побудував Костянтин Великий в IV ст. Собор Святого Петра – найбільша за розмірами католицька церква; на його підлозі навіть зроблені спеціальні позначки, що вказують на довжину інших видатних католицьких храмів, щоб паломники могли порівняти їх. Труна святого Петра – найбільша реліквія собору – знаходиться в Священних гротах – підземному склепі під самим храмом, утвореному за прикладом древніх римських катакомб, в яких ховали перших християнських мучеників. У Священних гротах поховані майже всі Папи Римські, багато з яких зараховані Католицькою Церквою до лику святих.

Одна з найбільш відвідуваних гробниць могила Папи Іоанна Павла II. Собор Святого Петра має без-

Таблиця 1

Динаміка туристичних прибуттів у Італії та Іспанії (млн. осіб)

Рік	Значення	Темп змін, %	Значення	Темп змін, %
	Італія		Іспанія	
2007	43 654 000	6,32%	58 666 000	1,14%
2008	42 734 000	-2,11%	57 192 000	-2,51%
2009	43 239 000	1,18%	52 178 000	-8,77%
2010	43 626 000	0,90%	52 677 000	0,96%
2011	46 119 000	5,71%	56 177 000	6,64%
2012	46 360 000	0,52%	57 464 000	2,29%
2013	47 704 000	2,90%	60 675 000	5,59%
2014	48 576 000	1,83%	64 939 000	7,03%
2015	50 732 000	4,44%	68 175 000	4,98%
2016	52 372 000	3,23%	75 315 000	10,47%
2017	58 253 000	11,23%	81 786 000	8,59%

Джерело: складено за джерелом [6]

ліч окремих прибудов, в яких зберігаються християнські святині, привезені з Єрусалима і всього світу. В одному з таких прибудов встановлений безсмертний шедевр відомого художника епохи Відродження Мікеланджело – Пієта (з лат. «Оплакування») – мармурова скульптура, що зображає Пресвяту Богородицю, яка тримає на колінах мертве Тіло Свого Божественного Сина. У соборі виставлена для почитання також відома бронзова скульптура св. апостола Петра, який сидить на троні. Самим мистецьким шедевром собору є балдахін (ківорій), побудований над центральним престолом, на якому має право служити Месу тільки Папа Римський.

У соборі святого Петра зберігається одна з найбільших святинь УГКЦ – мощі святого великомученика Йосафата Кунцевича – «апостола єдності». Із купола собору Святого Петра, на який обов'язково піднімаються паломники і туристи, відкривається величний вид на Апостольський палац – комплекс споруд всередині Ватикану, де розташовані музеї і працюють церковні установи, і площа Святого Петра.

Саме на площі Святого Петра щотижня збираються численні паломники, щоб почути проповідь Папи Римського, який за традицією звертається до віруючих з вікна Апостольського палацу, і разом з ним помолитися до Богородиці. Тут відбуваються найважливіші богослужіння Апостольського Престолу, коли кількість учасників не здатний вмістити навіть собор Святого Петра, розрахований на 60 000 віруючих [3, с. 56].

До іспанського міста Сантьяго-де-Компостела не перестають ходити паломники ще з часів Середньовіччя, щоб помолитися біля гробу апостола Якова. «Шлях святого Якова» можна назвати «явищем», бо сьогодні у світі немає відповідника цій паломницькій дорозі. Адже розгалужується цей шлях багатьма країнами і дійти до місця призначення духовної подорожі можна з різних куточків Європи. З 1993 р. Шлях святого Якова перестав бути лише релігійною пам'яткою, а став загальносвітовим надбанням – по Каміно ідуть люди з усіх континентів, тепер він знаходиться в Списку ЮНЕСКО [1, с. 113].

Кафедральний собор Святої Марії в Валенсії – архітектурний шедевр, що вражає свої багатством і величчю. Вінчає споруду восьмикутна вежа зі стрічастими вікнами, виконана в стилі Валенсії готики.

Особливою цінністю кафедрального собору в Валенсії є чаша Грааля. Це один з головних християнських символів.

Монастир Монсеррат – бенедиктинський монастир, духовний символ і релігійний центр Каталонії і центр паломництва католиків з усього світу. Вважається, що Чорна мадонна була створена в Єрусалимі ще в період зародження християнства. Це дерев'яна статуя. Це одна з найвідоміших статуй Чорної Мадонни в світі, а в 1844 році папа римський Лев XIII оголосив Діву Монсерратську святою покровителькою Каталонії.

Щороку мільйони людей приїждять у Лурд до невеличкого гроту в горі Массаб'єль, щоб зануритися у води чудодійного джерела, яке б'є тут з-під землі, або бодай напитися його живлющої води. Такої кількості обмежених недугою людей не побачиш більше ніде у світі, і тому Лурд – це також місце особливого християнського служіння – служіння хворим і немічним. Щороку сюди прибувають сотні лікарів-добровольців та тисячі волонтерів для того, щоб супроводжувати і опікуватися хворими під час їхнього паломництва, яке було б неможливим без цієї безкорисливої допомоги.

Сьогодні у Гроті Чудес є спеціальні купелі (11 – чоловічих та 6 – жіночих). Тут же, біля іншого гроту – Гроту Об'явлень, в якому ще за життя св. Бернадети була виставлена фігурка Диви Марії, майже з самого моменту появи Божої Матері безперервно горять свічки. Тут можна побачити сотні гігантських свічок, розміром у людський зріст, вагою 40 і навіть 70 кг. Сучасний санктуарій Нотр Дам де Лурд – це цілий церковний комплекс, найважливішими спорудами якого є три базиліки: верхня базиліка Непорочного Зачаття, нижня – базиліка Святого Розарію та підземна базиліка св. Папи Римського Пія Х.

Франція стоїть першою в списку найбільш туристичних місць у світі. У 2017 р. Францію відвідало близько 86,9 млн. туристів. Темп приросту склав 5,05% (табл. 2).

Найзнаменитіша кельнська пам'ятка (і найпопулярніша визначна пам'ятка в Німеччині) – грандіозний готичний собор. І вже вісім з половиною століть в ньому стоїть золота рака з древніми мощами біблійних волхвів – "трех королів". Звідки з'явилися мощі "трех королів", відомо не цілком точно. Начебто їх привезла з

Таблиця 2

Динаміка туристичних прибуттів: Франція та Німеччина (млн. осіб)

Рік	Значення	Темп змін, %	Значення	Темп змін, %
	Франція		Німеччина	
2007	80 853 000	3,77%	24 421 000	3,61%
2008	79 218 000	-2,02%	24 884 000	1,90%
2009	76 764 000	-3,10%	24 220 000	-2,67%
2010	76 647 000	-0,15%	26 875 000	10,96%
2011	80 499 000	5,03%	28 374 000	5,58%
2012	81 980 000	1,84%	30 411 000	7,18%
2013	83 634 000	2,02%	31 545 000	3,73%
2014	83 701 000	0,08%	32 999 000	4,61%
2015	84 452 000	0,90%	34 970 000	5,97%
2016	82 682 000	-2,10%	35 555 000	1,67%
2017	86 861 000	5,05%	37 452 000	5,34%

Джерело: складено за джерелом [6]

Таблиця 3

Динаміка туристичних прибуттів у світі (млн. осіб)

№	Країна	2013	2014	2015	2016	2017
1	Франція	83 634 000	83 701 000	84 452 000	82 682 000	86 861 000
2	Іспанія	60 675 000	64 939 000	68 175 000	75 315 000	81 786 000
3	США	69 995 000	75 022 000	77 774 000	76 407 000	76 941 000
4	Китай	55 686 000	55 622 000	56 886 000	59 270 000	60 740 000
5	Італія	47 704 000	48 576 000	50 732 000	52 372 000	58 253 000
6	Мексика	24 151 000	29 346 000	32 093 000	35 079 000	39 291 000
7	Великобританія	31 063 000	32 613 000	34 436 000	35 814 000	37 651 000
8	Туреччина	37 795 000	39 811 000	39 478 000	30 289 000	37 601 000
9	Німеччина	31 545 000	32 999 000	34 970 000	35 555 000	37 452 000
10	Таїланд	26 547 000	24 810 000	29 923 000	32 530 000	35 592 000

Джерело: складено за джерелом [6]

"Святої землі" разом з безліччю інших реліквій Олена, мати імператора Костянтина.

Динаміка туристичних прибуттів свідчить, що основні країни-центри католицького паломницького туризму входять у топ-10 країн-лідерів за кількістю туристів у світ. Франція займає 1-ше місце, Іспанія – 2-ге місце, Італія і Німеччина – 5-те та 9-те відповідно (табл. 3).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Релігійний туризм – це важлива складова туристичного ринку нашої держави, в якій відомі місця культової практики Католицької Церкви є оригінальними та самобутніми з точки зору туристичної привабливості. Окрім суто паломницького руху, котрий належить до сфери компетенції Церкви, забезпечення організації відвідин звичайними туристами має відношення саме до туристичної галузі, яка покликана створити привабливий для

цільової аудиторії (людей, які цікавляться історією, релігією, культурою).

Щороку у світі більше 220 млн. осіб здійснюють паломництво, у т. ч. 150 млн. – християни, 50 млн. – мусульмани, буддисти, 20 млн. – представники інших віросповідань. Паломництва здійснюються з метою знаходження душевного спокою, відчуття єднання з духовно близькими людьми.

Католицизм – найбільш численний напрям у християнстві, є основною релігією в багатьох європейських країнах. У 21 державі Європи католики становлять більшість населення, у Німеччині, Нідерландах і Швейцарії – половину. Динаміка туристичних прибуттів свідчить, що основні країни-центри католицького паломницького туризму входять у топ-10 країн-лідерів за кількістю туристів у світ. Франція займає 1-ше місце, Іспанія – 2-ге місце, Італія і Німеччина – 5-те та 9-те відповідно.

Список використаних джерел:

1. Климко І. Г. Синтез культурних практик туристичної діяльності як фактор гармонізації глобалізаційних процесів сучасності: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Київ, 2017. 218 с.
2. Остащук І. Б. Сакральний символізм паломництва в західноєвропейському християнському дискурсі. Хортицький семінар: Сакральна географія і феномен паломництва: вітчизняний і світовий контекст. Зб. наук. пр. Запоріжжя: Дике Поле, 2012. С. 104-120.
3. Панченко С. А. Культуротворчий потенціал релігійного туризму: становлення українського досвіду: автореф. дис. ... канд. культурології: 09.00.11. Київ: НАККіМ, 2018. 20 с.
4. Любіцева О.О., Романчук С.П. Паломництво та релігійний туризм: Навч. посібник / О.О. Любіцева, С.П. Романчук – К.: Альтерпрес, 2011. – 416 с.
5. Муравьев А.Н. Путешествие по святым местам. / Учебное пособие – М.: «Книга В», 1990. – 344 с.
6. Knoema. URL: <https://knoema.ru/atla> (дата звернення: 23.09.2019).

References:

1. Klymko, I.G. (2017). Syntez kulturnykh praktyk turystychnoi diialnosti yak faktor harmonizatsii hlobalizatsiinykh protsesiv suchasnosti [Synthesis of the cultural practices of tourist activity as factor of harmonization of processes of globalization of contemporaneity]. Dissertation for the Degree of the Candidate of Philosophical Sciences degree. Kyiv [in Ukrainian].
2. Ostashchuk, I. B. (2012). Sakralnyi symbolizm palomnytstva v zakhidnoievropeiskomu khrystyianskomu dyskursi [The Sacral Symbolism of Pilgrimage in the West European Christian Discourse]. Khortytsia seminar: Sacred geography and the phenomenon of pilgrimage: domestic and world context. Collection of scientific works. Zaporizhia: Dyke Pole, 104-120 [in Ukrainian].
3. Panchenko, S. A. (2018). Kulturotvorchyi potentsial relihiinoho turyzmu: stanovlennia ukrainskoho dosvidu [Culturecreative Potential of Religious Tourism: Ukrainian Experience]. Dissertation for the Degree of the Candidate of Culture. Kyiv [in Ukrainian].
4. Liubitseva O.O., Romanchuk S.P. (2011) Palomnytstvo ta relihiinyi turyzm [Pilgrimage and Religious Tourism]. K.: Alterpres. [in Ukrainian].
5. Murav'ev A.N. (1990) Puteshestvie po svyatyam mestam. [Travel to holy places] M.: «Kniga V».
6. Knoema. Available at: <https://knoema.ru/atla> (accessed 23 september 2019).